

УДК 94:32(437.1/2)

Р.М. Постолювський

ІНСТИТУТИ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ І ПОЛІТИЧНИХ ВИБОРІВ ЯК ЧИННИКИ ЕВОЛЮЦІЇ ДЕМОКРАТИЧНИХ ТРАДИЦІЙ ЧЕСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (ДР. ПОЛ. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.)

Досліджено процес формування парламентаризму, еволюції політичних виборів, виникнення політичних партій і системи політичних таборів у Чеських землях, що започаткував традицію багатопартійної демократії, яка багато в чому визначила історичну долю демократії в подальшому розвитку чеського суспільства.

Ключові слова: Чехія, демократія, політичні партії, парламентаризм.

Исследовано процесс формирования парламентаризма, эволюции политических выборов, возникновения политических партий и системы политических лагерей в Чешских землях, который положил начало традиции многопартийной демократии, определившей историческую долю демократии в дальнейшем развитии чешского общества.

Ключевые слова: Чехия, демократия, политические партии, парламентаризм.

The process of forming of парламентаризма, evolution of political elections, origins of political parties and system of political camps, is investigational in Czech earth, that put beginning of tradition of многопартийной democracy defining the historical stake of democracy in further development of Czech society.

Keywords: Czech Republic, democracy, political parties, parliament.

У процесі становлення та еволюції демократичних традицій чеського народу важлива роль належала формуванню інститутів парламентаризму і політичних виборів як факторів легітимації політичних акторів, детермінації процесів політичного структурування чеського суспільства та розвитку політичної складової громадянського суспільства в Чеських землях – політичних партій.

У формуванні демократичних інститутів представницької демократії в Чеських землях вагоме значення відіграв провінційний чеський сейм, еволюція якого мала глибокі історичні традиції. Чеський провінційний сейм, представницький орган Чеського королівства, тогочасним правовим урегулюванням, своєю структурою, компетенцією і власною діяльністю в окремих часових моментах ХІХ ст. точно відбивав політичне значення чеського державного утворення тієї доби в рамках його входження до австрійської імперії [3, S.358].

Стіни чеського провінційного сейму в залежності від моменту політичної ситуації більше чи менше нагадували і звертали особливу увагу на традицію стародавньої самостійності чеської держави і чеського народу, причому чеські політики усвідомлювали сурову реальність неможливості здійснювати вплив на владний апарат австрійської імперії [3, S. 390-391].

Важливим рубежем в діяльності чеського провінційного сейму стала лютнева (Шмерлінгова) конституція 1861 р. Її складовою був закон про представництво в імперії і земські устрої з положеннями про вибори до провінційних сеймів. У той же час головним предметом критики лютневої конституції все ж стали саме положення про вибори до провінційних сеймів, котрі яскраво виводили на перший план шляхту та підприємницькі кола, тобто в той час переважно німців.

Сейми були поділені на три курії – великих землевласників, курію міст та торговельних і підприємницьких палат, і, нарешті, курію сільських населених пунктів. Тим часом, як до поміщицьких курій вибирали власників великих маєтків, виборче право в останніх двох куріях отримали лише ті, котрі платили визначену мінімальну суму прямих податків (так званий виборчий ценз).

Чеський провінційний сейм за таким виборчим устроєм, який діяв з деякими змінами аж до 1918 р., мав мати у всіх трьох куріях 236 депутатів: у поміщицькій курії 70, в курії міст і торгівельній палаті 87 і в сільській курії 79 депутатів. До всієї кількості 241 депутата потрібно ще додати так званих вірілістів, тобто не вибраних депутатів, які засідали в сеймі з огляду на свої функції – йшлося про чотирьох високих церковних ієрархів і ректора Празького університету [4, S.66-67].

Чеський провінційний сейм, репрезентуючи зв'язок чеських політиків з представниками традиційної шляхти і громадянського суспільства у шістдесятих роках XIX ст., став трибуною чеської державотворчої політики. У свідомості та почуттях народу провінційний сейм аж до розпаду монархії залишався символом довготривалої чеської державності, хоча з формально-правової точки зору цієї функції він не мав. Провінційний сейм був найвизначнішою владою та інституціональною базою чеського населення в Австрії тієї доби [3, S.392].

Сучасна виборча культура в Чеських землях веде свою історію від 1848 р., коли маси виборців – чоловіків на основі майже загального і прямого виборчого права чи не щодня ставали перед виборчими комісіями, щоб підтримати своїх кандидатів на виборах до провінційного сейму, до імперського сейму у Відні, а вразі необхідності й до все німецького парламенту у Франкфурті і врешті – решт до парламенту в Празі й до муніципального самоврядування [5, S.33].

Звичайно, у порівнянні з революційним 1848 роком виборчі умови після відновлення конституційного порядку в 1861 р. набагато змінилися. Колишньої, продиктованої революційними обставинами демократичності не було, виборче право ліберальним урядом Шмерлінга було визнано лише для найзаможніших, а ще для освічених верств, як компроміс, що мав спрощенням доступу до політичної влади поширити старі і нові еліти, тобто шляхту і колишнє міщанство. Політична система стала авторитарною конституційною монархією, де парламентам було відведено відносно малий простір і виконавча влада мала цілком переважати над законодавчою [5, S.33].

За грудневою конституцією 1867 р., яка підтвердила характер монархії як парламентської держави, право вибирати і бути вибраним залежно від обсягу майна, обсягу податків та соціального становища. Жінки не були допущені до участі у виборах. Вирішальні зміни наступили аж в 1897 р., коли виборче право стало загальним, і в 1907 р., коли було прийняте загальне і рівне виборче право [1, S.91].

Важливо не забувати того факту, що організація виборів в Чеських землях Габсбурзької монархії сприяла формуванню демократичної політичної культури громадян, супроводжувалась громадянськими чеснотами і сумлінням. Так, у своїх спогадах журналіст-младочех Й. Пеніжек зазначав: «Дні виборів були великим святом, при якому всі будинки були прикрашені прапорами в національних кольорах. Хто не брав участі у таких виборах у той час, той не мав уявлення про те, чим вони були, як вони концентрували і виснажували весь інтерес, як підносили ентузіазм і бойовий дух, а також наскільки повчальними вони були для широких верств населення [5, S. 33].

Геометрія виборчої системи в Чеських землях була тісно пов'язана з формуванням та діяльністю політичних партій в Чехії, Моравії і Сілезії.

На відміну від інших держав Європи, політичні партії в Чеських землях, подібно як у всій Цислейтанії, викликали первинно на національній основі. Про це свідчать і початкові назви перших партій. Найменування чеської політичної сили як Народна партія або партії німецьких лібералів як *Deutschliberale* і у Моравії як *Deutschmährische Partei* було живим документом того, що при виникненні парламентаризму і політичного життя в Габсбурзькій монархії значно більшу роль, ніж відмінності ідейні, конфесійні або соціальні відігравали моменти національні. На відміну від країн Західної Європи, де політичні партії виникали в першу чергу на ґрунті ідейних розбіжностей, у землях Габсбурзької монархії пріоритетним принципом партійного будівництва стала національна орієнтація [2, S.19].

Початки партій у Габсбурзькій монархії сягають періоду, коли парламентаризм тільки народжувався і коли виборча система значною мірою визначала межі, між якими партії могли розвиватись. Політична активність населення тут була значно обмежена і його участі у діяльності партій перешкоджало те, що ані конституція, ані законодавство монархії не знали поняття політична партія, і тому існування партій спиралося на закони про спілки й об'єднання і виборчі закони, котрі не давали достатні юридичні гарантії для розвитку політичних партій як правових суб'єктів.

Цей недостатній правовий простір призводив до того, що процес політичної організації суспільства йшов «обхідним» шляхом, через найрізноманітніші неполітичні організації, спілки, кооперативи, професійні організації й організації за інтересами, акціонерні товариства тощо, котрі були пов'язані з політичними партіями вільно і непрямом, зокрема персонально. У результаті цього в монархії поступово дійшло – на відміну від інших країн Європи – до незвично інтенсивного проростання політичних партій у неполітичних сферах.

Такий розвиток, помітний уже від 60-х років XIX ст., був характерний і у більш розвинуту фазу партійного життя у чеських землях у останню чверть століття перед першою світовою війною, коли відбувалася трансформація аристократичних партій у партії масові і партії загальнонаціональних у партії за інтересами [2, S.20-21].

Спектр політичних партій в Чехії, Моравії і Сілезії створювався поступово, починаючи від 60-х рр. XIX ст., в основному на основі національно-політичних рухів і груп. Така ситуація почала виразно змінюватись лише у 80-х. та головним чином у 90 –х рр., коли широкі верстви населення внаслідок соціальної і національної радикалізації та поступового розширення творчого права були втягнуті у суспільне і політичне життя. Чеський народ не чекав ліків від суспільних недуг від всенародних партій, а шукав їх у рухах, котрі представляли не лише їхні національні, але й в першу чергу соціальні, релігійно-політичні і аграрні інтереси.

Організоване впровадження інтересів населення в цих рухах створювали в їх середині підґрунтя для виникнення своєрідних політичних субкультур, з яких пізніше утворився як соціально-демократичний, так і католицький, аграрний і національно-соціальний політичний табори [2, S. 27, 31-32].

Найбільш розділеним і неоднорідним в чеській і німецькій політичних системах був національно-ліберальний політичний табір. У чеському середовищі він викристалізувався з початкового чеського національного руху, котрий всупереч зростаючій різноманітності чеського суспільства зростав під гаслом боротьби за національні вимоги в опозиції до німецької владної ідеології. До II-ї половини 90-х рр. цей табір був представлений старочеською і младачеською партіями. Пізніше, зокрема, в Чехії він диференціювався виникненням інших, переважно міських партій, котрі виростили з одного боку з прогресивного руху студентства і з реалізму Т.Г.Масарика, з іншого - з руху дрібних підприємців, тому пізніше, крім Національної і Національно вільнодумної партій до його складу входили також Чеська радикально-прогресивна партія (1897 р.), Чеська державно-правова партія (1899 р.), а після їх об'єднання у 1908 році – Чеська державно-правова прогресивна партія, Масарикова чеська народна партія (1900 р.), яка після 1906 р. почала називатись Чеська прогресивна партія (котру знали більше під назвою «Реалістична партія» і Чехословацька підприємницька і торгова партія) [2, S.34-35].

Зазначимо, що партії національно-політичного табору, незважаючи на усі програмні і політичні розбіжності, які були часто причиною створення протилежних коаліцій, були прив'язані до одного спільного соціоментального середовища, в котрому національні пріоритети і міщанський стиль життя залишалися спільним знаменником. Вони боролися за позитивне до себе ставлення приблизно однакової кількості виборців і шукали опори у верств з тією самою політичною субкультурою. Йшлося про середні і заможні верстви чеського міського суспільства, до яких належала зокрема інтелігенція, вищі службовці; представники вільних професій, студенти, дрібні підприємці і торговці, а пізніше і

новостворена верства чеських крупних підприємців [2, S.35].

Підйом національного і соціального руху спричинив політизацію католицького руху. Католицький табір у Чехії складався з більшої кількості партій, які не мирились між собою, оскільки обидві течії політичного католицизму, представлені перш за все християнсько-соціальною партією Чехії (1894 р.) і Національною католицькою партією чеського королівства (1897 р.), довгий час йшли власними шляхами, проходячи різні стадії розвитку, а також зміни назв [2, S.37].

Католики на противагу до соціалістично і ліберально налаштованих сил в рамках католицького табору створили організаційні, програмні і, зокрема, ментальні передумови для формування власного, незалежного від решти чеських національних рухів соціоментального середовища, в якому альфою і омегою стало відношення до церкви і релігії. Захист і впровадження християнських (католицьких) принципів в політиці і в житті всього суспільства стало відправним пунктом діяльності партій католицького табору.

Чеський соціал-демократичний табір вузько співпрацював і залежав від багатолітнього існування робітничого руху, котрий розвивався автономно і незалежно від обох національних рухів. На противагу до них, навпаки, створювалося своєрідне соціоморальне середовище, в якому відбувався симбіоз чеських і німецьких соціал-демократів.

Вступ соціал-демократів до імперської ради у 1897 р., а в Моравії після моравського вирівнювання з 1905 р. і до земського сейму, привів до поступового відчуження чеських і німецьких соціал-демократів і до їхнього зближення з національно спрямованими політичними блоками.

Зміни, які відбулися після прийняття загального виборчого права у 1907 р., пришвидшили перехід до самостійних дій чеських і німецьких соціал-демократів, котрі в цей період були представлені трьома партіями: Чехослов'янською соціал-демократичною робітничою партією, незалежною від Відня) (т.зв. автономісти), земськими організаціями німецької соціал-демократичної робітничої партії Австрії та у 1911 р. новоствореною Чеською соціал-демократичною робітничою партією Австрії (т.зв. централісти), котра була вірна віденському керівництву партії.

Чеські соціал-демократи після 1907 р. стали взагалі партією з найбільшим виборчим потенціалом, хоча через виборчу систему часто справа доходила до створення виборчих коаліцій, спрямованих проти соціальної демократії [2, S.40-41].

Чеський аграрний політичний табір був представлений в кожному земельному районі лише однією партією. У Чехії вона була створена в 1899 р., в Моравії та Сілезії – в 1904 р. Ці земські партії у 1905 р. створили спільний виконавчий комітет, а незабаром Чехослов'янську аграрну партію.

Створення аграрної партії було пов'язане з відмежуванням професійно орієнтованих верств з одного боку проти міських партій, а з другого боку проти політичного католицизму. Аграрна партія могла опертися на політичний досвід селянства, котре належало до великої складової національного руху, незабаром стала однією з найсильніших політичних партій (в Чехії після виборів 1907 р. і 1911 р., у зв'язку з отриманням депутатських мандатів, стала найчисленнішою чеською партією в імперській раді) [2, S.42-43].

Чеський національно-соціальний табір також був представлений лише однією партією. У другій половині 90-х років у чеському середовищі і на переломі століть у німецькому почали формуватися сили, котрі були спрямовані на вирішення, зокрема, соціальних інтересів нижчих міських верств, але на відміну від соціал-демократії і власне проти неї, робили це на основі акцентованого націоналізму. Акцент на національні і соціальні пріоритети і незадоволеність політикою інших партій, котрі спочатку теж мали ці пріоритети, привели до того, що у 1897 р. виникла Чеська національно-соціальна партія в Чехії; у 1898 р. в Моравії, а пізніше, після кількох спроб (1898 р. і 1902 р.) у 1911 р. і в Сілезії.

Національно-соціальний табір, який в кожній землі представляла одна партія, був профільований головним чином як противага до соціал-демократії з одного боку і як

опозиція до младочехів з іншого боку. Оскільки національні соціалісти у боротьбі за вплив на нижчі міські верстви наражалися на сильну конкуренцію як соціал-демократів, так і міщанських партій, національно-соціальний табір завойовував своє місце під сонцем важче, ніж інші табори, а його політична культура була роздвоєна на національний і соціально-реформістський підходи [2, S.44].

Таким чином, процес формування парламентаризму, еволюції політичних виборів, виникнення політичних партій і системи політичних таборів в Чеських землях започаткував традицію багатопартійної демократії, яка багато в чому визначила історичну долю демократії в подальшому розвитку чеського суспільства. Саме політичні партії виступали головними об'єднаннями громадян в боротьбі за політичну владу і стали основою представницької демократії.

Джерела та література

1. Dohnalová M., Malina J., Můler K. *Občanská společnost: minulost-současnost-budoucnost*. Brno, 2003.
2. Malíř J. *Systém politických stran v českých zemích do roku 1918* // Malíř J. Marek P. a kol. *Politické strany. Vyvoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004. I Die: Období 1861-1938*.
3. Soukup L. *Zemský sněm český v 19. století* // *Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918*.
4. Valenta A. *Politické dějiny českých zemí habsburské monarchie 1848-1914*. Hradec Králové. Gandeamus.
5. Velek Luboš. *Mandat za úzenku. Volební nátlak a podvody v české politické kultuře 19 století* // *Dějiny a současnost. Kulturně historická revue*, 2006, ročník XXVIII, №5.